

«Τόποι-Μνημεία-Μουσεία για τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Το παράδειγμα της Θεσσαλονίκης»

Εβραϊκό Νεκροταφείο

Γραπτή μαρτυρία

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VII

Το ζήτημα των Νεκροταφείων. Η στάσις των ελληνικών αρχών. Διαβήματα και μεσολαβήσεις του αρχιραββίνου πλησίον των αρχών. Πρακτικά μεταξύ γερμανικών και ελληνικών αρχών και αρχιραββίνου. Οργάνωσις έργου διασώσεως των μνημείων. Ίδρυσις δύο νέων νεκροταφείων και ιδιωτική μεταφορά των μνημείων. Έναρξις κατεδαφίσεως των μνημείων υπό του Δήμου. Καταστροφαιί και διαρπαγαί των υλικών.

Ολίγας ημέρας μετά την υπογραφίν της συμφωνίας με τον Δρα Μέρτεν (17 Οκτωβρίου) η Γενική Διοίκησις Μακεδονίας, δι' εγγράφου αυτής στηριζομένου εις διαταγήν της Στρατιωτικής Διοικήσεως Θεσσαλονίκης-Αιγαίου, εκάλει την Ισραηλιτική Κοινότητα αφ' ενός μεν να συνεργασθῆ μετά του Δήμου διά την μεταφοράν των ισραηλιτικών νεκροταφείων και αφ' ετέρου να συμπράξη διά την οργάνωσιν δύο νέων ισραηλιτικών νεκροταφείων, του ενός εις ανατολικήν πλευράν της πόλεως (Τούμπα) και ετέρου εις την δυτικήν (Ζεϊτινλίκ). Καθώριζε δε συντωμοτάτην προθεσίαν εκτελέσεως των διαταγών, επί απειλή κατεδαφίσεως των νεκροταφείων υπό του Δήμου και αφαιρέσεως των υλικών των μνημείων. Συγχρόνως απηγορεύετο μετά βραχείαν προθεσίαν η ταφή νεκρών εις τα παλαιά νεκροταφεία. Ούτω εις περίοδον κατά την οποίαν η Κοινότης ετυραννείτο από δύο μεγάλα προβλήματα, της επιστρατεύσεως χιλιάδων μελών της εις τα αναγκαστικά έργα και της συλλογής του σημαντικού ποσού των 2.000 εκατομμυρίων δραχμών διά την εξαγοράν της εργασίας, προσετίθετο και τρίτον πρόβλημα, θρησκευτικής αυτό μορφής, το οποίον έθιγε κυρίως τας οικογενειακάς παραδόσεις όλων των Ισραηλιτών της πόλεως και εκείνων ακόμη οι οποίοι, αναχωρήσαντες εκ Θεσσαλονίκης, είχαν τους προσφιλείς συγγενείς των ενταφιασμένους εις τα νεκροταφεία της. Μόλις ετέθη το πρόβλημα τούτο, η Κεντρική Επιτροπή, διά να καταμερίση τας ευθύνας και τα κοινοτικά έργα, απεφάσισε την σύστασιν ιδιαίτερας μεγάλης επιτροπής η οποία θα ανελάμβανε την διαχείρισιν του όλου ζητήματος των νεκροταφείων: της μετακομιδής αφ' ενός των οστών και της διασώσεως των πολυτίμων υλικών (μαρμάρων αξίας, οικοδομικών υλικών κ.λπ.) και αφ' ετέρου της οργάνωσεως των δύο νεκροταφείων. Η Επιτροπή αυτή ετέθη, όπως ήτο φυσικόν, υπό την προεδρίαν του αρχιραββίνου και ήρχισε περί τα τέλη Νοεμβρίου τας εργασίας της. Αλλά πριν ή εκθέσωμεν το έργον της Επιτροπής, είναι απαραίτητον διά την κατανόησιν του όλου προβλήματος των ισραηλιτικών νεκροταφείων, να κάνωμεν μίαν προς τα οπίσω αναδρομήν.

Εις την βόρειαν πλευράν της Θεσσαλονίκης και μεταξύ των εγκαταστάσεων των στρατώνων πεζικού και του Πανεπιστημίου, είχαν ιδρυθῆ από τετρακοσίων και πλέον ετών τα εβραϊκά νεκροταφεία, πλησίον των τουρκικών τοιούτων. Τα εβραϊκά νεκροταφεία κατείχον έκτασιν πεντακοσίων

πενήντα χιλιάδων τετραγωνικών μέτρων, εκ των οποίων ολίγαι μόνον δεκάδες χιλιάδων μέτρων δεν είχαν εισέτι χρησιμοποιηθή. Είναι γνωστόν ότι οι Ισραηλίται δεν προβαίνουν, εκ λόγων θρησκευτικών, εις αποκομιδήν των οστών, ως συμβαίνει εις τους χριστιανούς. Εκ του λόγου τούτου ο χώρος ο απαιτούμενος διά νεκροταφείων εις τους Ισραηλίτας διαρκώς αυξάνει εις έκτασιν. Μέχρι της εγκαταστάσεως εν Θεσσαλονίκη των προσφύγων (1922), δεν ετίθετο ζήτημα εβραϊκών νεκροταφείων, διότι η τοποθεσία εις την οποίαν ταύτα ευρίσκοντο ήτο εις το άκρον της πόλεως εις τας παρυφάς αυτής. Βραδύτερον, όμως, η πόλις ήρχισε να προεκτείνεται και, φυσικά, προς την πλευράν των εβραϊκών νεκροταφείων ιδρύθησαν προσφυγικοί συνοικισμοί. Μετά την αναχώρησιν δε και των Τούρκων, ηχρηστεύθη και το παρακείμενον προς τα ισραηλιτικά τουρκικόν νεκροταφείον. Η προέκτασις όμως αύτη της πόλεως και η ίδρυσις του δευτέρου πανεπιστημίου της χώρας παραπλεύρως των ισραηλιτικών νεκροταφείων, ήρχισαν να δημιουργούν ζήτημα τοπικόν. Διότι η παρεμβολή των νεκροταφείων τούτων μεταξύ κατωκημένων πλέον χώρων, απετέλει εμπόδιον και εις την συγκοινωνία και εις την ανάπτυξιν των πλησίον συνοικισμών, ως και εις την αναγκαίαν επέκτασιν των πανεπιστημιακών εγκαταστάσεων. Άλλως τε και λόγοι υγείας προεβάλλοντο υπέρ της μεταφοράς των εβραϊκών νεκροταφείων, και πολεοδομικοί και αισθητικοί ακόμη λόγοι επέβαλον την ρύθμισιν του ζητήματος τούτου. Διότι δεν πρέπει να αρνηθή κανείς το γεγονός ότι η Ισραηλιτική Κοινότης πολύ μικράν φροντίδαν έδειξε, τόσον διά την συντήρησιν όσον και διά την ευπρεπή εμφάνισιν του μεγάλου τούτου χώρου, όστις απετέλει την αιωνίαν κατοικίαν των εκατοντάδων χιλιάδων νεκρών τεσσάρων και πλέον αιώνων. Ουδεμία οργάνωσις, ουδεμία τάξις, ουδέν σχέδιον ρυμοτομικόν, ουδέν δένδρον ή άνθος υπήρχον εις τα εβραϊκά νεκροταφεία, τα οποία εν μέρει ήσαν και απερίφρακτα. Διά τούτο, το θέαμα του χώρου τούτου δεν ήτο δυνατόν να προκαλέσει συναισθήματα ευλαβείας και περισυλλογής ουδ' εις αυτούς τους Ισραηλίτας. Κατά μείζονα δε λόγον, δεν ήτο δυνατόν να κινήσει εις σεβασμός τους περιοίκους χριστιανούς, οι οποίοι εθίγοντο εκ της διατηρήσεως των εβραϊκών νεκροταφείων εντός πλέον της πόλεως.

Από του έτους όθεν 1925, ήρχισεν ανακινούμενον εν Θεσσαλονίκη το ζήτημα της μεταφοράς των εβραϊκών νεκροταφείων, αλλ' η Ισραηλιτική Κοινότης προέβαλλεν ενώπιον των τοπικών και κεντρικών αρχών αντιρρήσεις, καίτοι το νέον σχέδιον της Θεσσαλονίκης (σχέδιον Εμπράρ) προέβλεπε την αχρήστευσιν των εβραϊκών νεκροταφείων και την εγκατάστασιν εις αυτάς του μεγάλου άλσους της πόλεως, ανέβαλλον συνεχώς και επί έτη την εφαρμογήν αυτού, και δι' άλλους βεβαίως λόγους, αλλά και διά να μη ταχθούν αντιμέτωποι προς το θρησκευτικόν συναίσθημα του πολυπληθούς εβραϊκού πληθυσμού της μακεδονικής μητροπόλεως. Επί της δικτατορίας όμως Μεταξά (1936-1940) ετέθη και πάλιν οξύτερον το ζήτημα των εβραϊκών νεκροταφείων, προκειμένου να τεθή εις εφαρμογήν το σχέδιον της ελεγκτάσεως των εγκαταστάσεων του πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Κατόπιν διαπραγματεύσεων μεταξύ ελληνικής κυβερνήσεως και της διοικήσεως της Ισραηλιτικής Κοινότητος, εξευρέθη λύσις ικανοποιούσα αμφοτέρα τα μέρη. Η Κοινότης οικιοθελώς παρεχώρει δωρεάν έκτασιν τριάντα περίπου χιλιάδων τετραγωνικών μέτρων εκ του νεκροταφείου προς το Πανεπιστήμιον, το οποίον ανελάμβανε την δαπάνη της εκσκαφής των τάφων επί τω σκοπώ της μετακομιδής των οστών εις άλλην έκτασιν του νεκροταφείου. Εξ άλλου δια του δημοσιευθέντος νόμου η έκτασις ολόκληρος

του εβραϊκού νεκροταφείου μετεβάλλετο εις κλειστόν άλσος και προεβλέπετο η ίδρυσις εις ετέραν τοποθεσίαν, μακράν της πόλεως, των νέων νεκροταφείων. Δυστυχώς ούτε η Κοινότης ούτε ο Δήμος Θεσσαλονίκης, αλλά ούτε και το Κράτος από της δημοσιεύσεως του νόμου (193...) μέχρι του 1942, επεμελήθησαν σοβαρώς διά την εφαρμογήν του νόμου και την ίδρυσιν των νέων νεκροταφείων, αλλ' εχρησιμοποιούντο τα παλαιά υπό τύπον προσωρινότητος. Η κατάσταση αυτή επροκάλει την εξέγερσιν μεγάλου μέρους του χριστιανικού πληθυσμού της πόλεως και ιδίως των περιοίκων, οίτινες και εξήτουν ευκαιρίαν διά να ανακινήσουν το ζήτημα και να το μεταβάλουν εις υπόθεσιν των αρχών Κατοχής. Τούτο δε και εγένετο κατά Νοέμβριον 1942, και οι Γερμανοί, διά να ικανοποιήσουν το λαϊκόν χριστιανικόν αίσθημα, ανέλαβον την ρύθμισιν του ζητήματος, χαρακτηρίσαντες αυτό ως στρατιωτικόν.

Κατόπιν συνεννοήσεων της Στρατιωτικής Γερμανικής Διοικήσεως μετά της Ελληνικής Γενικής Διοικήσεως, ανετέθη εις της τελευταίαν ταύτην το έργον της κατεδάφισεως των παλαιών εβραϊκών νεκροταφείων και της ιδρύσεως των δύο νέων τοιούτων. Επηκολούθησαν συσκέψεις μεταξύ των αρμοδίων γερμανικών στρατιωτικών οργάνων, των τεχνικών υπηρεσιών τη δήμου Θεσσαλονίκης, της Ελληνικής Γενικής Διοικήσεως, του αρχιραββίνου Δρος Κόρετς, καθ' ας επεβλήθησαν αι ληφθήσαι αποφάσεις των Γερμανών: Άμεσος κατεδάφισις των μνημείων, δικαίωμα μεταφοράς των μαρμαρίνων πλακών υπό των ενδιαφερομένων συγγενών των νεκρών, οργάνωσις επειγόντων των δύο νέων νεκροταφείων προς έναρξιν της χρήσεώς των εντός μικρού χρονικού διαστήματος, καθ' ο επετράπη προσωρινώς η ταφή στα παλαιά νεκροταφεία.

Και εις την περίπτωσιν αυτήν η διοίκησις της Ισραηλιτικής Κοινότητος επέδειξε την γνωστήν νοθρότητα κατανοήσεως της πραγματικότητος. Διότι με την αναβλητικότητα εις την λήψιν αποφάσεων -η οποία απετέλει το γνωστόν χαρακτηριστικόν ελάττωμα του αρχιραββίνου- έδωκεν αφορμήν εις τας ελληνικάς τεχνικάς υπηρεσίας να παραμερίσουν την Κοινότητα και να αναλάβουν αυτά την ομαδικήν κατεδάφισιν των νεκροταφείων. Πράγματι, με πολύν ζήλον, άξιον διά καλύτεραν υπόθεσιν, επεδόθησαν εις το έργον της καταστροφής των μνημείων -αρχαίων και νεωτέρων, ακόμη δε και προσφάτου χρόνου- και εχρησιμοποίησαν εκατοντάδας εργατών προς τούτο. Είναι προφανές εκ του τρόπου του τόσο βιαστικού και του υπερβολικού ζήλου του επιδειχθέντος εκ μέρους των ελληνικών αρχών, ότι δεν ήσαν μόνον τα ελατήρια του καλλωπισμού της πόλεως, τα οποία ώθουν τας αρχάς εις την γοργήν κατεδάφισιν των εβραϊκών μνημείων. Μήπως δεν ηκούσθη ο ανώτερος τεχνικός υπάλληλος της Γενικής Διοικήσεως, αποκρούων την αίτησιν ολιγομήνου, ένεκα του χειμάνος, αναβολής των εργασιών κατεδάφισεως, της διατυπωθείσης εκ μέρους του αρχιραββίνου, να λέγη, ενώπιον μάλιστα των Γερμανών αξιωματικών, ότι αυτή επιδιώκει να κερδηθή χρόνος μέχρις ότου συνέλθουν εις βοήθειαν των Ισραηλιτών οι Άγγλοι; Άλλως τε εγνώσθη ότι και χριστιανικά αντιπροσωπεΐα επεσκέφθησαν τον Γερμανόν στρατιωτικόν διοικητήν διά να ευχαριστήσουν εκ μέρους του ελληνικού πληθυσμού της πόλεως διά την οριστικήν λύσιν του ζητήματος τούτου.

Συνεπώς λόγοι ικανοποιήσεως πολυχρονίου αιτήματος της κοινής χριστιανικής γνώμης, ήγαγον τους Γερμανούς εις ανάμειξιν επί του μη στρατιωτικού τούτου, αλλά καθαρώς πολιτικού ζητήματος, τας δε τοπικάς ελληνικάς αρχάς εις την τόσον εσπευσμένην και καταστροφικής ενέργειαν.

Αποτέλεσμα δε της εσφαλμένης στάσεως της κοινοτικής ισραηλιτικής διοικήσεως επί του προκύψαντος τούτου μεγάλου ζητήματος, υπήρξεν η άνευ συστολής καταστροφή πολυτίμων τάφων και αι αρπαγαί μεγάλης αξίας υλικού εκ μέρους επιτηδείων. Ολίγαι εκτοντάδες μόνον οικογενειών Ισραηλιτών, δι' ιδιωτικών ενεργειών, επεμελήθησαν της μεταφοράς των οστών των προσφιλών των εις τα νέα νεκροταφεία. Ούτω έκλεισε, κατά τον θλιβερώτερον και απρεπέστερον τρόπον, η ιστορία των αρχαίων εβραϊκών νεκροταφείων, διά της ομαδικής καταστροφής και διαρπαγής αυτών, προάγγελος της γενικής μετ' ολίγον καταστροφής ολοκλήρου της Ισραηλιτικής Κοινότητος Θεσσαλονίκης, του πολυπληθεστέρου κέντρου του Εβραϊσμού της Ανατολής.

Γιακοέλ, Γιομτώβ (1993) *Απομνημονεύματα 1941-1943*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, σσ. 84-88